

УДК 316.74 (477)

О.В. ШЕВЕЛЄВА

СПЕЦИФІКА СТРУКТУРУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛЯ ЛІТЕРАТУРИ

Статтю присвячено аналізу специфіки структурування українського поля літератури, що здійснюється на основі просторового підходу. Здійснено спробу пояснити особливості топології поля літератури, враховуючи його недостатню автономність у соціальному просторі, підпорядкованість економічному та політичному полям. Розкрито механізми конвертації капіталів, що роблять можливими перерозподіл позицій у полі літератури, а також фактори, що впливають на успішність конвертації.

Ключові слова: поле літератури, конвертація капіталів, механізми конвертації капіталів.

Українська ідентичність здатна виявлятися в кожній галузі життєдіяльності суспільства: помічаючи ці специфічні риси, дослідник має змогу скласти цілісне уявлення про українське суспільство, його проблеми, притаманні йому закономірності, особливості тощо. Однією з таких галузей, що досі залишалася мало поміченою, є література. За словами Жана-Поля Сартра [5], книги – це світ, відображений у дзеркалі; вони володіють нескінченною щільністю світу, його різноманіттям та непередбачуваністю. Досліджуючи літературу України, особливості її створення, написання та поширення, ми отримуємо можливість відкрити специфічну сферу аналізу “українського”, побачити “в дзеркалі” щось притаманне нашому суспільству, що непомітне під час розгляду впритул.

Література традиційно є об’єктом дослідження в літературознавстві: як явище людської культури, як дзеркало історії, як естетична цінність, як зразок побудови твору тощо. У такому вимірі література мало цікавить соціологію. Насамперед, у літературі соціолог вбачає продукт, який створюють та поширюють люди в певному соціальному середовищі, який містить у собі специфічний соціальний зміст, виконує соціальні функції. Логічно постає питання: як саме соціологи можуть досліджувати літературу? Тяжіння соціологічної науки до мультипарадигмальності цілком виявляється у відповіді: незважаючи на те, що соціологія літератури не є популярною галуззю дослідження, існує значна кількість розрізнених підходів до вивчення її об’єкта: “теорія літератури” Лукача, “соціосеміотика” П. Зима, “літературне поле” П. Бурдьє, дослідження орієнтацій автора на читача Р. Ескарпі тощо. Зважаючи на таке розмаїття підходів, стає очевидною необхідність певним чином упорядкувати їх. Така спроба була здійснена російською дослідницею М. Черновською [8], яка виділила три рівні вивчення соціології літератури: тексту, виробництва-споживання, читання. Наразі

ж для соціології літератури (як і для соціологічної науки в цілому) важливо віднайти підхід, що забезпечив би утворення цілісного уявлення про об'єкт її дослідження, відповідні явища та процеси.

На нашу думку, така можливість може бути знайдена за допомогою підходу, розробленого П. Бурдьє. Його аналіз літератури стосується одночасно всіх трьох рівнів дослідження, зазначених вище. Загалом розгляд літератури в межах конструктивістського структуралізму, застосування в аналізі понять “поле”, “практика”, “капітал”, “позиція”, “габітус” тощо дають змогу пояснювати особливості літератури в кожному окремому історичному контексті. Крім цього, наше дослідження буде базуватися на поглядах таких представників західної соціологічної науки, як: Т. Адорно, А. Боскетті, Л. Гольдман, Г. Лукач, Ж. Сапіро, а також науковому доробку вчених пострадянського простору: Л. Гудкова, Б. Дубіна, Ю. Левади, І. Мостової, Н. Шматко та інших.

Таким чином, об'єктом нашої роботи є літературне поле України, предметом – специфіка його структурування.

Проблемність цього дослідження має гносеологічний та предметний виміри. У гносеологічному вимірі очевидна недостатність знань про український досвід продукування літератури. Предметний же вимір передбачає врахування специфічних для літератури особливостей, а саме її підпорядкованість економіці та політиці. На нашу думку, саме ця особливість є визначальною для структурування літературного поля, особливо зважаючи на досвід українського суспільства. Вплив політики чи економіки на культурну сферу життя може бути сприйнятий як аномальний чи деструктивний. Грунтуючись на підході П. Бурдьє, ми здійснимо спробу розглянути це явище як природний і навіть закономірний перерозподіл капіталів у соціальному просторі шляхом їх конвертації.

Мета статті – дослідження специфіки структурування поля літератури шляхом використання відповідних механізмів конвертації капіталів у межах соціального простору.

Літературне поле, як і будь-яке інше, структурується в процесі боротьби агентів, що в ньому перебувають, та перерозподілу капіталів. Те, що ми маємо змогу бачити, – формування когорти визнаних авторів та “авангарду” мистецтва, ієрархізацію письменників і формування специфічних течій – є результатом зміни агентами позицій у літературному полі, надбання ними культурного капіталу та символічного визнання їх легітимності. Недостатня автономність поля літератури виявляється, насамперед, у тому, що на позицію агента в літературному полі впливають його позиції в політичному та економічному полях. Таку підпорядкованість літературного поля деякі агенти використовують для примноження свого сукупного капіталу в соціальному просторі. Це стає можливим завдяки природі капіталу.

Капітал ми, згідно з В. Радаєвим, розуміємо як накопичуваний ресурс, що бере участь у процесах відтворення та зростання вартості шляхом взаєм-

ної конвертації своїх різноманітних форм. Відповідно, капітал за своєю природою обмежений, накопичуваний, ліквідний, конвертований, має додаткову вартість [3, с. 6]. В. Радаєв звертає увагу на те, що ці властивості характерні для капіталу в його вихідному політико-економічному визначенні, втім, багато в чому вони, на нашу думку, є універсальними. Так, наприклад, у політичному полі точиться боротьба між агентами за отримання місця у Верховній Раді – політичний капітал такого кшталту є обмеженим. Так само обмеженим є і культурний капітал, адже всі автори України одночасно не можуть бути членами Асоціації українських письменників, не можуть отримувати Національну премію України імені Тараса Шевченка або відзнаку Золотого письменника України. Отримання зазначених вище вигод також вимагає ведення боротьби в полі. Інший приклад – ліквідність капіталів. Культурний капітал, об'єктивований у вигляді книг, є ліквідним, тому що може бути проданий іншому агенту для інкорпорації. Так само політичний капітал об'єктивується в певних політичних технологіях та способах ведення політичних кампаній і може бути придбаний – окремо чи у вигляді послуги, що надається. І безсумнівною, на думку П. Бурдье, є властивість капіталу конвертуватися: “Можливість конвертації різних типів капіталу слугує основною стратегією, спрямованою на забезпечення відтворення капіталу (і позиції, що займає його власник у соціальному просторі) шляхом перетворень, що мінімізують витрати, з якими пов'язане перетворення” [2].

П'єр Бурдье загострює свою увагу на формах капіталу, передусім культурного. Такий капітал, на його думку, може виступати в трьох станах:

- інкорпорованому, коли агент перетворює здобутки культури на невід'ємну частину особистості;
- об'єктивованому, коли капітал набуває оречевлених форм, що можуть бути надбані іншими;
- інституціоналізованому, коли культурний капітал набуває академічного визнання й чітких пропорцій конвертації між собою та економічним капіталом.

Зазвичай культурний капітал отримують саме шляхом проходження через ці три стани, поширення символічного визнання серед собі подібних. Та в умовах перерозподілу капіталів шляхом їх конвертації логіка інакша. Перш ніж перейти до її докладного розгляду, визначимо поняття “конвертація капіталів”.

Під конвертацією капіталу ми розуміємо його перехід з одного стану в інший. При цьому головна відмінність між економічним та соціологічним розумінням капіталу полягає в тому, що в результаті соціологічної конвертації вихідний капітал не зникає, а навпаки, може примножитися.

Конвертація капіталів у літературному полі, на нашу думку, може відбуватися за допомогою щонайменше двох механізмів.

Перший механізм полягає в тому, що агенти – власники значного культурного та символічного капіталу прагнуть використати його для

отримання капіталу політичного. Такий механізм конвертації небезпечний втратою обсягу того первинного капіталу, що був використаний для конвертації. Якщо провести економічну аналогію, то цей механізм можна було б вважати дивестицією культурного капіталу. Дивестиція передбачає вилучення капіталовкладень, продаж частини активів або всього підприємства. При цьому отримання вигод від продажу активів зазвичай перевищують вигоди від їх подальшої експлуатації.

Другий механізм конвертації використовують агенти, що мають значний обсяг політичного капіталу та прагнуть примножити його (або сукупний капітал) шляхом конвертації в літературному полі. Такий механізм можна вважати інвестицією – вкладенням капіталу з метою отримання прибутку або іншого позитивного ефекту. Агенти, що мають значні обсяги політичного капіталу, інвестують у свою літературну діяльність, а отримані вигоди слугують, насамперед, примноженню вихідного капіталу. Саме тому серед політиків популярний жанр автобіографії: за кордоном така література особливо поширена в ході виборчої кампанії.

Обидва зазначених механізми наявні в умовах українського літературного поля. Приклад стратегії дивестиції літературного капіталу демонструє М. Матіос. Схожий механізм використано А. Шевченком та В. Кличком, що конвертували свій символічний капітал у політичний. На нашу думку, всі наведені приклади, особливо два останніх, підтверджують особливість дивестиції – продаж “активів” вигідніший, ніж подальша їх експлуатація. Природно виникає питання: чому перший механізм не надає можливості примноження вихідного капіталу? Як зазначає Д. Циганков, розглядаючи соціальну траєкторію О. Солженіцина, у полі політики немає позиції “володаря дум”, і зберегти ідентичність, що характерна для поля літератури, у позиції, що відноситься до поля політики, неможливо [7, с. 86].

Другий механізм конвертації капіталів успішно використовують українські політики – А. Герман, Л. Кравчук, Л. Кучма, Д. Табачник, С. Тигіпко, М. Томенко, О. Турчинов, Л. Черновецький, В. Ющенко, В. Янукович. Подібним засобом примножують свій символічний і сукупний капітали відомі персони шоу-бізнесу та спорту (О. Блохін, Я. Клочкова, Т. Кароль, Н. Мейхер, М. Поплавський, К. Скрябін та ін.) – книжки дають їм змогу підтримувати зацікавленість широкого загалу, насамперед, зацікавленість до вихідної позиції – політика, співака тощо.

Літературна творчість політиків в Україні має свої особливості. По-перше, більшість книг, написаних українськими політичними діячами, безпосередньо стосуються політики: досвіду управління країною та політичної діяльності (“Рік в опозиції. У політиці не буває остаточних перемог і поразок” В. Януковича, “Сповідь мера” Л. Черновецького), гострих проблем української держави (“Качиний суп по-українськи” Д. Табачника), історико-політичного розвитку України (“Україна не Росія” Л. Кучми) тощо. У жанрі художньої літератури працює А. Герман: її авторству належать

два великі твори – “Піраміди невидимі” (2003) та “Червона Атлантида” (2011). Втім, в останньому творі, хоч і в художній формі, описано історичні події в Україні аж до Помаранчевої революції. На нашу думку, політична спрямованість літератури не випадкова: окрім очевидної обізнаності політиків саме в цій сфері, існує ще й фактор привабливості для читачів. Книга про політику написана самим політиком, видається достовірним джерелом інформації про високу політику та її кулуарну атмосферу. Необхідно враховувати також значну заполітизованість українського суспільства. До того ж, політична тематика книжок – найкоротший шлях до примноження політичного капіталу й можливість мимохідь поставити під питання легітимність позиції інших агентів політичного поля.

По-друге, література авторства політиків має особливість процесу видавництва та тиражування книжок. Одна з найбільш тиражованих письменниць України Люко Дашвар має загальний наклад понад 300 тис. примірників за сім книжок. В середньому ж, за даними дослідження журналу “Фокус” [6], для українських письменників тираж у 10 тис. примірників – це вже бестселер. Такі продажі досягаються шляхом співробітництва з мережами продажу книг, на кшталт “Клубу сімейного дозвілля”. Для порівняння: в середньому книжки політиків виходять тиражами 10–15 тисяч примірників (“Україна не Росія” Л. Кучми – 10 тис. примірників, “Сповідь мера” Л. Черновецького – 20 тис. примірників), нарівні з масовою художньою літературою. Такі тиражі та письменницький успіх політиків стають можливими завдяки тому, що вони пропускають етап символічного визнання, прийнятий у полі літератури. Повертаючись до визначення форм капіталу за П. Бурдьє, такі письменники чи не одразу набувають культурний капітал у його об’єктивованій (чи навіть інкорпорованій) формі. Ім’я письменників від політики ще перед випуском книги на слуху в широкого загалу, до того ж такі автори нерідко використовують адміністративний ресурс для поширення своєї літератури. Посилення ефекту примноження вихідного капіталу за рахунок конвертації може відбуватися й за рахунок прибільшення письменницького успіху. Станом на липень 2011 р. загальний тираж чотирьох книг В. Януковича, за свідченням Е. Вакуленка, становить 1 млн 200 тис. примірників, авторські права на його книги біли куплені за 16 млн грн друкарнею “Новый мир” (Донецьк). Втім, можливість таких тиражів в українських реаліях видається сумнівною, що неодноразово підкреслювали вітчизняні видавці.

Варто зазначити, що так само, як і в економічному світі, на специфіку конвертації капіталів та її успішність впливає значна кількість факторів. Зазначені вище особливості конвертації капіталів в Україні теж зумовлені певними факторами. Пропонуємо множину цих факторів поділити на три групи:

- 1) фактори макрорівня;
- 2) фактори мезорівня;
- 3) фактори мікрорівня.

До факторів макрорівня можна зарахувати таке: глобальну політичну та економічну ситуацію; ситуацію в галузі культури; історичні особливості розвитку полів політики, економіки, літератури; розвиток відповідних інфраструктур; інвестиційну привабливість окремих полів, виходячи з їх стабільності, діяльність засобів масової інформації тощо.

Фактори мезорівня включають належність агента до певного угруповання: субелітного, територіального (регіонального), партійного. Сюди ж входить членство в різноманітних спілках, належність до династії, етнічна належність.

До факторів мікрорівня належать економічні, політичні, культурні результати діяльності певного агента, об'єми відповідних капіталів; рейтинг агента, його образ у засобах масової інформації та масовій свідомості.

Кожний з факторів може певним чином вплинути на механізм конвертації капіталу: наприклад, при дивестиції культурного капіталу в політичний прискорити процес може образ агента як борця, революціонера; при інвестиції політичного капіталу в культурний – образ агента як інтелігентної людини, мислителя. Ми бачимо, що фактор політизованості українського суспільства підвищує попит на політичну літературу, а специфіка діяльності засобів масової інформації дає змогу сформуванню вигідне уявлення про популярність української політичної книги.

Висновки. Отже, подання літератури України у вигляді поля зі своїми агентами, позиціями, специфічним капіталом та структурою надає можливість здійснити аналіз цієї галузі та в загальному вигляді виділити те типове, що характерно для нашої держави. Конвертація капіталів у літературному полі може відбуватися за допомогою принаймні двох механізмів, один з яких на сучасному етапі дуже поширений в Україні – це механізм інвестиції капіталу, примноження його шляхом конвертації в літературному полі. Зазначені особливості структурування українського поля літератури та значна популярність письменництва серед політиків загалом пояснюється, за термінологією П. Бурдьє [1, с. 372], превалюванням гетерономного принципу ієрархізації поля. Він вказував на те, що в полі виробництва культури весь час точиться боротьба між автономним (“мистецтво заради мистецтва”) та гетерономним (“буржуазне мистецтво”) принципами, і баланс сил у цій боротьбі залежить від автономності поля загалом. Минулі практики псевдолітературоцентризму, сучасна актуальність мовного питання в літературі та значний попит на книжки політичного змісту – все це вказує на невелику автономію українського поля літератури, значну його політизованість.

Список використаної літератури

1. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдьє ; пер. с франц ; отв. ред. перевода, сост. и послесл. Н.А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; Спб. : Алетейя, 2005. – 576 с.
2. Бурдьє П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдьє. – Режим доступа: <http://bourdieu.name/en/node/106>.

3. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В.В. Радаев // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 5–16.
4. Сапиро Ж. Французское поле литературы: структура, динамика и формы политизации [Электронный ресурс] / Ж. Сапиро. – Режим доступа: <http://bourdieu.name/en/content/sapiro-zh-francuzskoe-pole-literatury-struktura-dinamika-i-formy-politizacii>.
5. Сартр Ж.-П. Слова [Электронный ресурс] / Ж.-П. Сартр. – Режим доступа: <http://vlladik.chat.ru/slova/slova1.htm>.
6. Фокус определил самых успешных писателей Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://focus.ua/charts/258354/>.
7. Цыганков Д.Б. “Властитель дум” в поле политики: опыт социологического анализа / Д.Б. Цыганков // *Социологические исследования*. – 1999. – № 1. – С. 78–87.
8. Черновская М.С. Зарубежная социология литературы: основные направления / М.С. Черновская // *Журнал социологии и социальной антропологии*. – 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 178–190.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2013.

Шевелева О.В. Специфика структурирования украинского поля литературы

Статья посвящена анализу специфики структурирования украинского поля литературы, который осуществляется на основе пространственного подхода. Автор объясняет особенности топологии поля литературы, учитывая его недостаточную автономность в социальном пространстве, подчиненность экономическому и политическому полям. В статье раскрываются механизмы конвертации капиталов, которые делают возможным перераспределение позиций в поле литературы, а также факторы, влияющие на успешность конвертации.

Ключевые слова: поле литературы, конвертация капиталов, механизмы конвертации капиталов.

Shevelieva O. Specific character of structuring the Ukrainian literary framework

Presentation of Ukrainian literature in the form of a framework with its agents, positions and specific capital structure allows the analysis of this sector and in general to highlight what is typical for the country. The capital conversion into the literary framework can occur through at least two mechanisms, one of which is at present very common in Ukraine. It is a mechanism of capital investment, multiply it by the conversion in the literary framework. Past practice of pseudo-literocentrism, the modern relevance of the language problem in the literature and a strong demand for books about politics – all this points to a small autonomy of the Ukrainian literary framework, much of its politicization.

Key words: literary framework, capital conversion, mechanisms of the capital conversion.